

Szávay László

– Az utópia jövője – Létrehozható-e a tökéletes társadalom?

Elhangzott: 2008. február 2. Soltvadkert

Mottó:

„Ha majd a bőség kosarából
Mindenki egyaránt vehet,
Ha majd a jognak asztalánál
Mind egyaránt foglal helyet,
Ha majd a szellem napvilága
Ragyog minden ház ablakán:
Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk,
Mert itt van már a Kánaán!

És addig? Addig nincs megnyugvás,
Addig folyvást küszködni kell.”

/Petőfi Sándor: A XIX. század költői/

Jean Jacques Rousseau francia filozófus és író a XVIII. század derekán meghirdette a „vissza a természetbe” programját. Mit is jelentett ez? Rousseau úgy vélte, hogy az emberi nem minden nyomorúságának eredete a tulajdon megjelenése az emberi történelemben, illetve annak aránytalan eloszlása. Számtalanszor kiált fel elragadottan: ó, milyen boldog is volt az ember, amikor még nem volt enyém és tiéd, amikor még az ember a mezőkön és a ligetekben önfeledt derűvel sétálgatott, kacajjal a száján, nem gondolva a holnapra, megelégedve azzal, amit a természet ad neki. Rousseau azt gondolta, hogy minden emberi nyomorúság, az emberek és népek közti gyűlölség ősalapja az a mozzanat, amikor az első ember kimondta a szót: enyém. E nap született meg az emberi társadalom, indult meg a differenciálódás vagy, később pedig ebből kifolyólag rang és hatalom alapján. Ő tehát azt mondja, hogy le kell építeni és teljesen felszámolni az emberi társadalmakat, és vagyoni különbségeket és visszatérni az ún. természeti állapotba, hogy mindenki, az összes ember újra boldog lehessen.

Ide visszatérünk még. Most inkább arról a szóról, ami az előadás címében is van. Utópia. A nyugati kultúrtörténet folyamán számtalan felfogás és magyarázat keletkezett arra a kérdésre, hogy tulajdonképpen mi is az, amit az utópia szóval illetünk. Nem csak az utópikus gondolatok és rendszerek száma, hanem az utópiákról szóló irodalom mennyisége is jóformán megszámlálhatatlan. Komoly nehézségekkel kell szembenéznünk, ha az utópia fogalmának egzakt meghatározásának feladatára akarunk kísérletet tenni: az „utópia”, és az „utópisztikus gondolkodás” nem szükségképpen objektív, tudományos kifejezések, amelyek jelentése felől

mindenki egyetért.¹ Mind a történelemtudomány, úgy, mint az irodalom, vagy a politikai filozófia is előállt saját megoldásokkal, aszerint, hogy az utópizmus fogalmköréből mit tudott összhangba hozni azzal a szellemi tartalommal, amelyet magáénak vallott. Nehézséget okoz ugyanakkor az a tény, hogy azok a szerzők, akiket bizonyos szempontok szerint kénytelenek vagyunk utópistának tartani, leghevesebben visszautasítják ezt, sőt paradox módon önmagukat tartják koruk és társadalmuk egyedüli realistájának.²

Az utópia kifejezése a görög nyelvben, összetett alakban található meg (ου-τοπος; „nem létező hely”). Általánosságban az utópia nem megvalósítható programot jelent, speciális értelemben véve egy elgondolhatóan fejlődő társadalmi formát, amely még nem valósult meg, vagy nem megvalósítható.³ Az utópiák „ősének” a görög filozófus *Platón* *Állam* című dialógusát tartják, mely az ideális államot filozófusoktól irányítottként látja. Már az újkor hajnalán született meg az egész irányzatnak nevét adó mű *Morus Tamás* tollából, melyet 1515/16-ban, flandriai követsége alkalmával írt meg *Utópia* címen.

Az utópikus gondolkodásmód megjelenését *Morus Tamás* munkájától számíthatjuk, olyannyira, hogy ezen alkotásról kapta az egész ideális társadalomról való gondolkodásmód, valamint az ezt a paradigmát képviselő és megjelenítő irodalmi, illetve politikatudományi műfaj az összefoglaló elnevezését, noha ilyen jellegű művek már korábban is felbukkantak szép számmal. *Morus* műve egy szigetet és annak lakóinak államát írja le, ahol mindenki egyenlőnek számít; azonban, hogy ez így is maradjon, az uralkodó rendkívül szigorú törvényekkel szabályozza a polgárok hétköznapijait.

Habár *Morus* azt mondja, hogy kevés törvény is elég egy társadalom irányításához – hiszen csak akkor várhatjuk el a polgároktól vagy alattvalóktól, hogy betartsák azokat, ha módjuk van mindet megismerni – mégis az a néhány törvény, amelyet még *Utopus* király alkotott meg több száz évvel ezelőtt, az élet minden területére kiterjedő részletes szabályozást tartalmaz, megszüntetve (sőt, egyenesen büntetve) az egyéniséget, a másságot a kritikát vagy az önálló véleményt.⁴

Érdekesség, hogy az *Utópia* (*Morus* műve) a kifejezés mai értelmében nem volt igazi utópia. Pontosabban szólva: szándékai szerint az kívánt ugyan lenni, valójában azonban

¹ Molnár Tamás: *Utópia*, Szent István Társulat, Budapest, évszám nélkül, 9. o.

² u. o.

³ Richtert, Friedmann: *Endlose Weg der Utopie - Eine kritische Untersuchung zur Geschichte, Konzeption und Zukunftsperspektive utopischen Denkens*, Diss. Wiss. Buchgesellschaft (Ed. Universität), 2001. 20. o.

⁴ Tóth J. Zoltán: *Utópia, vagy eszményi társadalom?* In: *Jogelméleti Szemle*, 2003/1

inkább disztópiának vagy antiutópiának nevezhetnénk, mivel egy végletekig szabályozott, elnyomó, kegyetlen, sivár és hierarchikus államformát ír le az általa bemutatni szándékozott demokratikus, egalitárius (egyenlőségelvű) és mindenki boldogságát szolgáló állam helyett.”⁵

Mi tehát az utópia? Az utópia végső soron olyan államberendezkedésre utal, amelynél jobb nem képzelhető el, de amelynek megvalósulása még a távoli jövőben van. Itt azonban már felsejlik annak lehetősége, hogy a kivitelezhetetlen, igazából csak illúzióként létező tökéletes állam képével van dolgunk.⁶ E társadalmi forma totalitárius-represszív formát is ölthet, úgy, hogy az utópia fogalmával nem csak egy álmoképszerű ideális társadalom képe, hanem az erőszak és az elnyomás is megjelölhetővé válik.⁷ Ennek lehetősége már Morus Utópiájában is feltűnik. Vannak ugyanis ebben az alkotásban olyan elképzelések is – sőt ezek vannak többségben –, amelyek nemcsak, hogy nem helyeselhetők, hanem egyenesen elvetendők, mert az individuum elnyomását, a teljes uniformizálódást és a ma alapvető jelentőségűnek tekintett hagyományos szabadságjogok kiiktatását eredményezik. Az egész művön végighúzódik Utópia társadalmának végletekig beszabályozott és a „seholszigetiek” egész életének törvényekkel körülbástyázott jellege.

Milyen egy utópikus szerző? Az utópista szerző érzelmi alapállásához magától értetődően szervesen hozzátartozik az, hogy messzemenően hisz saját elképzeléseinek helyességében. Úgy érzi, hogy az igazság birtokosa, és mint ilyen, hajlandó lenne félresöpörni mindent, ami az addigi világ berendezkedésével (társadalmi viszonyok, hatalomgyakorlás formái, stb.) járt. Hogyan lehet megismerni túl ezeken a jellemzőkön egy „vérbeli” utópista szerzőt? Az utópista nyelvezetét nem a mindenki által ugyanolyanként megtapasztalható valósághoz illeszti, hiszen egyfajta „szupervalóság”, egyfajta valóságfelettség kifejezésére törekszik. Ily módon függetleníti magát a többi halandótól és az érthetőség mértékrendjétől.⁸ *F. C. Copleston* jezsuita filozófus így vázolja fel a filozófia nyelvének szerepkörét: „A köznapi nyelv az emberek közös tapasztalatait tükrözi.... A filozófus dolga nem az, hogy valami légből kapott elméletet gyártson, vagy fölfedezzen valamit, amiről a többieknek sejtelme sincs, hanem az a dolga, hogy világosan és általános érvényűen megfogalmazza mindazt, amit az élet konkrét valóságában valamennyien ismerünk, ám nem tudunk

⁵ Tóth J. Zoltán, Utópia vagy eszményi társadalom? In: Jogelméleti Szemle, 2003/1.

⁶ Friedrich, Gerhard: Utopie und Reich Gottes – Zur Motivation politischen Verhaltens, Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen, évszám nélkül. 3. o.

⁷ u. o.

⁸ Molnár Tamás: Utópia, 17. o.

kimondani.”⁹ Ebben az értelemben világos, hogy az utópista gondolkodása e kérdésben merőben ellentétes azzal, ahogyan a nyelv szerepét általánosan felfoghatjuk.

Figyelemre méltó tény, hogy a XVIII. század elejéig csak olyan személyek adták a fejüket utópikus művek megírására, akik maguk is egyházi személyek voltak (érdekes módon gyakran szerzetesek) vagy pedig tanulmányaik során megismerkedtek a teológia nyelvzetével. A felvilágosodást alatt és azt követően ez megváltozott, a teológia nyelvi eszköztára azonban még így is szerves része maradt az utópikus műveknek, hiszen mindegyik utópista filozófus a kereszténység szociális tanításának gondolatát (jogegyenlőség, emberi méltóság, szolidaritás az elesettekkel, egyenlő esélyek stb.) akarja valamilyen formában akarja saját egyéni elképzeléseihez illeszteni.

Említettem a teológiai nyelvzet fontosságát. Mi köze a teológiának és az utópiának egymáshoz? Az, ahogyan az utópikus szerzők lefestik az általuk elképzelt ideális társadalmat, az nagyon sokban hasonlít ahhoz, melyet az újszövetségi szerzők és több írásmagyarázó az Isten országa fogalom alatt ért. Ezért és más okokból sokan magára a keresztyén tanításra is úgy tekintenek, hogy annak vannak kifejezetten utópikus vonásai. Fontos azonban megjegyezni, hogy maguk az utópikus írások és gondolatrendszerek között is élesen el kell egymástól azokat választani, melyek a keresztyén teológia szempontjából semlegesek (pl. Napváros, Utópia) azokat melyek vallásos érzéstől túlhevítettek (Münzer, Savonarola) és azokat, melyek tagadva a keresztyénséget, egy új vallást kreálnak hívek számára (nácizmus, kommunista ideológia).

Az 1968-as párizsi diákmozgalom idején megjelent egy graffiti a Sorbonne egyik falán: „Legyünk épeszűek, követeljük a lehetetlent. Azt hiszem, ez a mondat lehetne az utópia szlogenje is. És ezzel, mintegy zárásként elérkeztünk az előadás címének megválaszolásához. A válaszom a kérdésre, hogy megvalósítható-e egy olyan társadalom, amelyet az utópikus szerzők gondolatvilága vetít elénk: egyértelmű nem. Érveim egy tökéletesen igazságos társadalom létrehozásának lehetősége ellen: Egy társadalom egy hatalmas, sokrétű, bonyolult rendszer, számtalan réteggel, csoporttal érdekekkel. Lehet olyan intézkedéseket hozni, felbukkanhatnak olyan ötletek, ideológiák, politikai irányzatok, melyek a nagy többség rokonszenvével találkoznak, olyan viszont nem, amely legalább egy társadalmi csoport érdekeit ne sértené súlyosan. Feloldhatatlan ellentét áll tehát fent: az

⁹ Copleston, F. C. Aquinas, Penguin Press, Baltimore, 1955. 81. o. Idézi: Molnár Tamás: Utópia, 17. o. kk.

utópia *mindenki számára* ígéri a boldogságot, de hogy ezt mindenkinek megadja, ki kell iktatni az ellenvéleményt.

A leginkább megismert és szétterjedt, az utópikus gondolkodás talaján álló politikai eszmerendszer, a kommunizmus is ezt tette. Marx olyan szegény volt, hogy nem volt pénze fűtésre, agyonhasznált ruháiban a londoni könyvtárba járt be, ott jegyezte le az olvasóteremben üldögélve legfontosabb gondolatait. A mérleg eddig 90 év alatt megszámlálhatatlan mennyiségű áldozat, százmilliók. És nem ez volt és nem ez az egyetlen olyan utópikus gondolatokból realizálódott politikai akció, amely nyílt erőszakba torkollott a társadalom azon rétegei ellen, akik „nem akartak” boldogok lenni. Afrikában számtalan zavaros elméjű hadúr, Dél-Amerikában baloldali gerillamozgalmak - és folytathatnánk a sort – próbálják meg az elkövetett bűntetteket egy mindenki számára igazságos, jobb, szebb, emberibb világ elérése érdekében legitimizálni.

Már látjuk is, hogy mennyire elérhetetlen ábránd az, amit Rousseau vall a természeti állapotról. Ugyan ki lenne képes lebontani a társadalmakat, az emberi civilizációt, megszüntetni a magánytulajdont és az embert visszavezetni a természeti állapotba? Végül egy fontos ténytet szeretnék megosztani a kedves hallgatósággal, mely magáról a filozófus mesterségről szól. Az emberek túlnyomó többségének nincsenek arról még csak alapvető fogalmai sem, hogy miről szól a filozófia, illetve, hogy mivel foglalkozik a filozófus. A vulgáris vélekedés fölösleges szófacsarásnak tartja a filozófiát, holott ez a nézet is csak az egyik diszciplína, a metafizika helytelen értelmezésén alapul.

Sokan bizonyára nem is sejtik, hogy a demokrácia alapintézményeinek eszméje, a szabadságot és jogegyenlőséget deklaráló alkotmányok, de számtalan jogi és erkölcsi normánk, ill. egy sor dolog, amit ma természetesnek veszünk, filozófusok dolgozószobáiban születtek meg. A szociáldemokrácia, a kereszténydemokrácia, de a kommunizmus eszméje is politikai és társadalomfilozófia eredménye. Innen nyer értelmet az a régi mondás, miszerint a toll hatalmasabb fegyver a kardnál.

Kedves hallgatóság, csak egy igen vékony szeletét tudtam bemutatni azoknak a szerteágazó és izgalmas témáknak, melyeket az utópizmus tárgyköre tartogat az érdeklődőnek. Remélem, hogy sikerült érthetően kifejtenem a témát, érzékeltetve azt is, hogy milyen fontos munkát végez a filozófus, amikor a jövőn töpreng...